Αρμενόπουλος

Μηνιαία νομική επιθεώρηση
Εκδίδεται από τον
Δικηγορικό Σύλλογο
Θεσσαλονίκης

12 **ΕΤΟΣ 47ο**
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1993

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1993

Μηνιαία νομική επιθεώρηση

Αρμενοπουλος

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ Δ.Σ.Θ.
Επιστημονική Διευθυνση: ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΝΙΚΑΣ, Καθηγητης Πανεπιστημιου

ΕΤΟΣ 47ο ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΕΥΧΟΣ 12

«ΕΠΑΙΝΟΣ» ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΙΜΩΜΕΝΟ ΜΙΧΑΗΛ ΓΚΟΡΜΠΑΤΣΩΦ*

Αντ. Μανιτάκη, **Καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης**

Μιχαήλ Σεργκέγιεβιτς,

1. Η Γενική Συνέλευση του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης αποφάσισε ομόφωνα, στις 11 Μαΐου 1993, να απονείμει στον Μιχαήλ Σεργκέγιεβιτς Γκορμπατσώφ, τελευταίο Πρόεδρο της πρώην Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, τον τιμητικό τίτλο του επίτιμου διδάκτορα Νομικής, τιμώντας με την απόφασή της αυτήν τον πολιτικό ηγέτη, που με την εμπνευσμένη σκέψη του και τις θαρραλέες αποφάσεις του υπηρέτησε την παγκόσμια ειρήνη και αφιέρωσε την πολιτική του ζωή στην επιτυχία των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στην πατρίδα του.

Λαμβάνοντας την απόφασή του αυτή το Νομικό Τμήμα δεν θέλησε να προκαταλάβει την ιστορία και να κρίνει στη θέση της και για λογαριασμό της το έργο του τελευταίου ηγέτη της πρώτης στον κόσμο χώρας που αποκλήθηκε σοσιαλιστική, ούτε διανοήθηκε να αποτιμήσει τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα του τιτάνειου μεταρρυθμιστικού προγράμματος, που εφάρμοσε στη χώρα με την πιο αχανή επικράτεια και την πιο συγκεντρωτική και μονολιθική εξουσία. Το έργο του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ ανήκει ούτως ή άλλως στην Ιστορία και θα κριθεί από τους ιστορικούς του μέλλοντος.

Σε μας, τους σύγχρονούς του, που αγωνιούμε για την πορεία της ανθρωπότητας και μελετούμε τον τρόπο οργάνωσης των κρατών, ανήκει μια λιγότερο επαχθής και πιο σεμνή αποστολή: να αναγνωρίσουμε δημόσια και επίσημα, πρώτον, την ανεκτίμητη συμβολή του Μ. Γκορμπατσώφ στην αποτροπή του πυρηνικού πολέμου, στη μείωση των εξοπλισμών και στην οικοδόμηση του κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού, δεύτερον, τις άοκνες και συντονισμένες προσπάθειές του για τον εκδημοκρατισμό των δομών του άλλοτε σοβιετικού κράτους και, τρίτον, το δηλωμένο σεβασμό του στις αξίες του παγκόσμιου πολιτισμού και της ιστορικής αλήθειας, σεβασμό που τον εκδήλωσε και πρόσφατα, δηλώνοντας ότι η ελληνιστική πολιτιστική κληρονομιά, η κληρονομιά δηλαδή των Μακεδόνων, είναι τμήμα και κτήμα του ελληνικού πολιτισμού και σαν τέτοιο αποτελεί απόκτημα του παγκόσμιου πολιτισμού. Η ιδιότητα του φιλέλληνα κοσμεί μαζί με τις άλλες την προσωπικότητα του Γκορμπατσώφ και δικαιολογεί το σημερινό έπαινο που η Σχολή μού ανέθεσε να εκφωνήσω.

2. Ο Μιχαήλ Σεργκέγιεβιτς Γκορμπατσώφ γεννήθη-

* Στις 15 Σεπτεμβρίου 1993 αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ της Νομικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ο πρώην πρόεδρος της ΕΣΣΔ Μιχαήλ Γκορμπατσώφ. Ο Αρμενόπουλος δημοσιεύει τον έπαινο προς τον τιμώμενο (Laudatio), που εκφώνησε ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Αντ. Μανιτάκης.

κε, στις 2 Μαρτίου του 1931, από γονείς χωρικούς, ρωσικής καταγωγής, σε ένα όμορφο χωριό του Βόρειου Καυκάσου το Πριβολνόγιε (Ελευθερία), στο οποίο πέρασε τα παιδικά του χρόνια και το οποίο δεν έπαψε, από τότε που το εγκατέλειψε, να το επισκέπτεται την ημέρα των γενεθλίων του για να δει τη μητέρα του. Στο ορεινό και δύσβατο αυτό σταυροδρόμι του ευρωπαϊκού με τον ασιατικό πολιτισμό έμαθε να αντιμετωπίζει τη ζωή με θάρρος και αισιοδοξία και να ατενίζει τον κόσμο με ενόραση και την ανθρωπότητα ως ενότητα πολλαπλών και διαφορετικών πολιτισμών με κοινή μοίρα.

Τις γυμνασιακές του σπουδές τις τελείωσε με αργυρό μετάλλιο στη Σταυροπόλ, πρωτεύουσα μιας από τις επαρχίες του Καυκάσου, ενώ σε ηλικία 19 ετών, το 1950, αφού είχε τιμηθεί με το παράσημο «Κόκκινη Σημαία Ομάδας Εργασίας», έφυγε με πρόταση του Δήμου να σπουδάσει στη Μόσχα. Ο ίδιος διάλεξε τα νομικά, σπουδές που του επέτρεψαν να έλθει σε επαφή, μέσα βέβαια από το πρίσμα του «Μαρξισμού-Λενινισμού» που περιείχαν τα εγχειρίδια της Σοβιετικής Ακαδημίας Επιστημών, με τις θεωρίες του Μακιαβέλλι, του Χόουμπς, του Χέγκελ, και του Ρουσώ, να γνωρίσει τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας ενός κράτους και να κινείται, αργότερα, με άνεση στις κομματικές διασκέψεις και στις διεθνείς συναντήσεις.

Η νομική σκέψη του Γκορμπατσώφ δεν ξέφυγε, βέβαια, από το στερεότυπο περίγραμμα της επίσημης νομικής σκέψης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί τη δεκαετία του τριάντα από τον Στούτσκα και ιδίως από τον Βιτσίνσκυ μετά την απόρριψη και καταδίκη των επαναστατικών θεωριών του Πατσουκάνις, υπήρξε ωστόσο αντιδογματική, όπως άλλωστε ολόκληρη η πολιτική του σκέψη, αφού, παρακάμπτοντας την κρατούσα αντίληψη για την εργαλειακή σχέση του Δικαίου με την πολιτική, υπερασπίστηκε *τον εγγυητικό ρόλο του Δικαίου* και τη σημασία του για την προάσπιση των δικαιωμάτων των πολιτών και των εργαζομένων. Στο μνημειώδες έργο του, την «Περεστρόικα» (ανασυγκρότηση), ο Μ. Γκορμπατσώφ γράφει «Η τήρηση της νομιμότητας είναι ζήτημα αρχής για μας και έχουμε μια πλατειά και θεμελιωμένη άποψη γι' αυτό. *Δεν μπορεί να υπάρξει τήρηση του νόμου χωρίς δημοκρατία. Ταυρόχρονα όμως η δημοκρατία δεν μπορεί να υπάρξει και να προστατευθεί χωρίς κυριαρχία του νόμου,* διότι ο νόμος είναι προορισμένος να προστατεύει την κοινωνία από τις καταχρήσεις και να εξασφαλίζει στους πολίτες, όπως και στις οργανώσεις και τις εργατικές κολλεκτίβες τους, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους».

Η πίστη του όμως στη σημασία και αξία του κράτους δικαίου δεν σταματά εκεί, γίνεται ακόμη πιο σύγχρονη και πιο λειτουργική, όταν εφιστά την προσοχή των συμπατριωτών του σε ένα κρίσιμο όσο και επίκαιρο ζήτημα νομοθετικής πολιτικής, που φέρνει σε αντιπαράθεση την ολοκληρωτική λογική της «σοσιαλιστικής νομιμότητας» με την κλασική φιλελεύθερη αντίληψη για τη σχέση Νόμου και ελευθερίας: «Η πείρα έχει δείξει, γράφει στην Περεστρόϊκα, ότι αυτό που χρειαζόμαστε δεν είναι η ολοκληρωτική νομοθετική ρύθμιση των διαφόρων φαινομένων της κοινωνικής ζωής, αλλά έναν υγιή ορθολογισμό και μια διαρκή φροντίδα και υποστήριξη προς τον εργάτη, την εργατική δύναμη και όλες τις μορφές λαϊκής πρωτοβουλίας. Ας τηρήσουμε την αρχή: *όλα όσα δεν απαγορεύονται με νόμο επιτρέπονται*».

Μετά το πέρας των νομικών του σπουδών στο πανεπιστήμιο Λομονόσοφ της Μόσχας, ο Μ. Γκορμπατσώφ επιστρέφει στη γενέτειρα περιοχή, τη Σταυροπόλ, όπου αναλαμβάνει κομματικά καθήκοντα ως στέλεχος της Κομσομόλ και του Κόμματος, του οποίου είχε γίνει μέλος από το 1952, όταν ήταν φοιτητής στη Μόσχα. Τα κομματικά του καθήκοντα στην οργάνωση της νεολαίας τα συνδύασε, όλη αυτή την περίοδο, με διοικητικές υπευθυνότητες και παράλληλες σπουδές. Έτσι, τη νομική του κατάρτιση τη συμπλήρωσε με σπουδές στο Ινστιτούτο Αγροτικής Οικονομίας στη Σταυροπόλ, απ' όπου αποφοίτησε το 1967 με την ειδικότητα του επιστήμονα γεωπόνου-οικονομολόγου.

Την ίδια χρονιά η σύζυγός του Ραΐσα Μακσίμοβνα, την οποία είχε γνωρίσει όταν σπούδαζε στη Μόσχα, και με την οποία είχε αποκτήσει μία κόρη, ολοκληρώνει τη διδακτορική της διατριβή στην κοινωνιολογία, με θέμα που αφορούσε την καθημερινή ζωή των χωρικών που εργάζονταν στα συλλογικά αγροκτήματα. Οι κοινωνιολογικές έρευνες της Ράϊσας υπήρξαν πρωτοποριακές για την εποχή τους και η ποιότητα της διατριβής της μαρτυρεί συγγραφέα με αντισυμβατική σκέψη, προσόν που εναρμονίζεται απόλυτα με τη σκέψη και τα οράματα του συντρόφου της ζωής της Μιχαήλ.

Η δεκαετία του εξήντα βρίσκει τον Γκορμπατσώφ να ασχολείται, ως στέλεχος του κόμματος, με τα προβλήματα γεωργίας της ίδιας περιοχής, ενώ ανεβαίνει ταχύτατα τα σκαλοπάτια της κομματικής ιεραρχίας.

Το 1966 θα εκλεγεί πρώτος γραμματέας της επιτροπής πόλης του κόμματος στη Σταυροπόλ, το 1968 δεύτερος και το 1970 πρώτος γραμματέας της περιφερειακής επιτροπής του κόμματος της ΕΣΣΔ. Το 1970 εκλέγεται βουλευτής στο Ανώτατο Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, ενώ το 1971, σε ηλικία μόλις σαράντα ετών, μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΣΕ και οχτώ χρόνια αργότερα, το 1978, γραμματέας της κεντρικής επιτροπής, μετά το θάνατο και σε αντικατάσταση του Φέντορ

Κουλάκωφ, συμπατριώτη του Γκορμπατσώφ και ένθερμου υποστηρικτή των ικανοτήτων του. Το 1980 γίνεται τακτικό μέλος του πολιτικού γραφείου και πρόεδρος της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων του ανωτάτου σοβιέτ.

Την άνοδό του στην ιεραρχία του κόμματος την οφείλει, βέβαια, στην εργατικότητά του, στην αφοσίωσή του στο κόμμα και στις αναμφισβήτητες οργανωτικές του ικανότητες που συνδύαζε με απαράμιλλη πολιτική επιδεξιότητα, αλλά και στην προσωπική του γοητεία, στο φωτεινό και καθαρό χαμόγελό του: ο άνθρωπος αυτός έχει όμορφο χαμόγελο, θα πει ο Γκρομύκο, που τον υποστήριξε να εκλεγεί γενικός γραμματέας του κόμματος, έχει όμως σιδερένια δόντια.

Το όμορφο χαμόγελό του το έδειξε μόλις εξελέγη στις 11 Μαρτίου του 1985 Γενικός Γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, κερδίζοντας την εμπιστοσύνη του πολιτικού γραφείου και της κεντρικής επιτροπής. Τα σιδερένια του δόντια τα έδειξε λίγους μήνες αργότερα, όταν αποκάλυψε στην ολομέλεια της κεντρικής επιτροπής, αρχικά, στο 27ο συνέδριο, έπειτα, τα μεγαλόπνοα και επαναστατικά για την πολιτική παράδοση της χώρας του μεταρρυθμιστικά σχέδια, που συνοψίζονταν στη λέξη «περεστρόϊκα», ανασυγκρότηση.

3. Περεστρόϊκα σημαίνει *ριζική και ολόπλευρη αναδιάρθρωση του κράτους, της κοινωνίας και του κόμματος, επαναστατική αλλαγή που αγκαλιάζει όλους τους τομείς της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής*. Σκοπός της ριζικής αυτής μεταρρύθμισης είναι η αφύπνιση του λαού και η έξοδος της σοβιετικής κοινωνίας από το λήθαργο, την αδράνεια και στασιμότητα, στην οποία την είχε περιαγάγει η διακυβέρνηση του τόπου από τον Μπρέσνιεφ.

Δεν πρόκειται φυσικά για επανάσταση, αλλά για μεταρρύθμιση επαναστατικού χαρακτήρα που επιβάλλεται από τα «πάνω» με διαδικασίες ελεγχόμενες, που στοχεύουν όμως να συγκινήσουν τους από «κάτω» και να προκαλέσουν το ενδιαφέρον τους για τα κοινά. Μια μεταρρύθμιση που αποσκοπεί στον εξορθολογισμό του πολιτικού συστήματος και στην αποδοτικότητα του οικονομικού.

Εμπνευστής αυτής της πρωτοφανούς για την ιστορία του σοβιετικού κράτους μεταρρυθμιστικής προσπάθειας είναι, βέβαια, ο Μ. Γκορμπατσώφ, δεν είναι όμως η «περεστρόϊκα» ένα αυθαίρετο πνευματικό του δημιούργημα, αλλά προϊόν μιας αντικειμενικής διαδικασίας, η κατάληξη μιας μοιραίας ιστορικής εξέλιξης, η οποία οδήγησε στη συνειδητοποίηση της αδήριτης ανάγκης, ότι η ανασυγκρότηση του σοβιετικού συστήματος αποτελούσε όρο επιβίωσής του. Υπήρχε, μάλιστα, ομοφωνία στην κομματική ηγεσία ως προς την αναγκαιότητα της αλλαγής και σύμπτωση απόψεων πάνω στο γεγονός ότι *η περεστρόϊκα ήταν απαραίτητη και αναπόφευκτη και ότι δεν υπήρχε άλλη λύση για το σύστημα.*

Το σύστημα διακυβέρνησης και η οικονομία στη Σοβιετική Ένωση είχαν φτάσει σε αδιέξοδο και κινδύνευαν, αν συνεχιζόταν η μακάρια πορεία τους, να καταρρεύσουν. Το χάσμα με την ανταγωνίστρια υπερδύναμη, τις ΗΠΑ, μεγάλωνε αντί να μειώνεται, ενώ οι υπέρογκες αμυντικές δαπάνες απορροφούσαν ένα τεράστιο ποσό του εθνικού προϊόντος και δεν άφηναν περιθώρια για την ικανοποίηση των καταναλωτικών προσδοκιών του σοβιετικού λαού. Η τεχνολογική επανάσταση των μικροϋπολογιστών είχε εξάλλου χαθεί.

4. Η νέα πολιτική σκέψη που καθιέρωσε για τη χώρα του ο Μ. Γκορμπατσώφ εφαρμόστηκε με θεαματικά αποτελέσματα στην εξωτερική πολιτική και οδήγησε, σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, στην απαλλαγή της ανθρωπότητας από το άγχος του πυρηνικού πολέμου, στην κατάργηση των διαχωριστικών τειχών Ανατολής και Δύσης και της διαίρεσης του κόσμου σε δύο ετοιμοπόλεμα στρατόπεδα, στη δραστική μείωση των εξοπλισμών και στην εγκατάλειψη του πολέμου των άστρων. Η φιλοσοφία του Γκορμπατσώφ, όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις, ξεκινά από μια απλή όσο και διορατική σκέψη. Επικαλούμενος τον Λένιν, στη σκέψη του οποίου φρόντιζε πάντα να θεμελιώνει τις ανανεωτικές ιδέες του, ο Μ. Γκορμπατσώφ γράφει: «Σήμερα με την εμφάνιση των όπλων μαζικής, δηλαδή οικουμενικής καταστροφής, παρουσιάστηκε ένα αντικειμενικό όριο για την ταξική αντιπαράθεση στο διεθνή στίβο: η απειλή της παγκόσμιας καταστροφής. Για πρώτη φορά παρουσιάστηκε ένα πραγματικό, όχι υποθετικό και μακρυνό κοινό ανθρώπινο συμφέρον - να σώσουμε την ανθρωπότητα από την καταστροφή» ... «Όλοι μας - όλη η ανθρωπότητα - είμαστε μέσα στο ίδιο καράβι και δεν μπορούμε παρά να βυθιστούμε ή να πλεύσουμε όλοι μαζί. Γι' αυτό οι συζητήσεις για τον αφοπλισμό δεν είναι ένα παιγνίδι που μπορεί να το κερδίσει ο ένας ή ο άλλος. Όλοι πρέπει να κερδίσουν, αλλιώς όλοι είναι χαμένοι. Σπονδυλική στήλη του νέου τρόπου σκέψης είναι *η αναγνώριση της προτεραιότητας των ανθρωπίνων αξιών πάνω από τα ταξικά συμφέροντα ή για να είμαι ακριβής της επιβίωσης της ανθρωπότητας*».

Με σκαπανέα της εξωτερικής πολιτικής τον παλιό και πιστό φίλο του και συνεπή υποστηρικτή της «Περεστρόϊκα» Εντ. Σεβαρντνάτζε, ο Μ. Γκορμπατσώφ ανατρέπει τον άξονα της κρουτσωφικής και μπρεσνιεφικής εξωτερικής πολιτικής, που θεωρούσε την ειρη-

νική συνύπαρξη ως ιδιαίτερη μορφή της ταξικής πάλης και τοποθετεί την πολιτική της ΕΣΔΔ σε νέα, καθαρά ουμανιστική και πλανητική βάση.

Στις πρώτες συναντήσεις που είχε με τον αμερικανό πρόεδρο Ρήγκαν στο Ρέϊκιαβικ και στη Γενεύη αποσπά συμφωνία για την απαγόρευση των πυρηνικών δοκιμών. Το Δεκέμβριο του 1987 υπογράφει στην Ουάσιγκτον τη συμφωνία εξάλειψης των πυραύλων μέσου και μικρού βεληνεκούς, ενώ στις 7 Δεκεμβρίου του 1988, μιλώντας στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, δηλώνει την πρόθεσή του να θέσει τέρμα οριστικό στον ψυχρό πόλεμο και υπόσχεται μείωση μονομερή των συμβατικών δυνάμεων της χώρας του. Τον επόμενο χρόνο, στη συνάντηση της Μάλτας με τον Πρόεδρο Μπους, υπόσχεται την απόσυρση των σοβιετικών στρατευμάτων από την ανατολική Ευρώπη, ενώ λίγο πριν από την εγκατάλειψη της εξουσίας το 1991 επιτυγχάνει συμφωνία για τη μείωση των συμβατικών δυνάμεων στην Ευρώπη.

Πνευματικός πατέρας της ιδέας του «κοινού ευρωπαϊκού σπιτιού», ο άνθρωπος που έσπασε οριστικά και αμετάκλητα τους πάγους του ψυχρού πολέμου και άνοιξε μια νέα σελίδα στις διεθνείς σχέσεις επιβραβεύτηκε, για τη συμβολή του στην παγκόσμια ειρήνη, με την απονομή, τον Οκτώβριο του 1991, του Βραβείου Νόμπελ.

Η πολιτική του Γκορμπατσώφ δεν απάλλαξε βέβαια τον κόσμο από την κατάρα του πολέμου, πώς θα μπορούσε άλλωστε να το κάνει, χωρίς αυτό να σημάνει το τέλος της ιστορίας. Η κατάρρευση άλλωστε της Σοβιετικής Ένωσης συνοδεύτηκε από την αναζωπύρωση παλαιών εθνικιστικών αντιθέσεων και την έκρηξη περιφερειακών πολέμων. Η αξία της περεστρόϊκα δεν μετριέται όμως μόνο με τα αποτελέσματα που είχε στη διεθνή ύφεση ή με την αποτροπή του τρίτου παγκόσμιου πολέμου που πέτυχε, μετριέται με αυτό που κληροδότησε στις επερχόμενες γενεές και με τις νέες προοπτικές που άνοιξε στις διεθνείς σχέσεις. Η διπλωματική σκέψη του Γκορμπατσώφ εισήγαγε στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων *την οικουμενική και ουμανιστική διάσταση. Ο κοινός ανθρώπινος πολιτισμός και η σωτηρία του ανθρώπινου γένους από την πυρηνική και οικολογική καταστροφή έγιναν, με τον Γκορμπατσώφ, στοιχεία της εξωτερικής πολιτικής των κρατών.*

5. Αλλά ο Μ. Γκορμπατσώφ δεν αναδείχθηκε μόνο σε πολιτική φυσιογνωμία που σφράγισε με την παρουσία του την παγκόσμια ιστορία, αλλά και σε ένα μεγάλο μεταρρυθμιστή. Οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσώφ είχαν δύο σκέλη.

Πρώτον, τη *διαφάνεια ή γκλασνόστ,* το διαρκή κοινωνικό έλεγχο της εξουσίας που βασίζεται στην ελευθερία του λόγου και στην πολυφωνία των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Και δεύτερον, *τη λαϊκή και εργατική συμμετοχή στη διαχείριση της οικονομίας και στην άσκηση της εξουσίας.* Παρακάμπτοντας το κλασικό, αλλά ανεκπλήρωτο, σοσιαλιστικό αίτημα της άμεσης δημοκρατίας, οι ανανεωτές του σοβιετικού κομμουνιστικού κόμματος προσπάθησαν να συνδυάσουν το σοσιαλισμό με τη δημοκρατία, γι' αυτό και δεν έπαυσαν να φωνάζουν, «περισσότερη δημοκρατία και περισσότερο σοσιαλισμό»: «στην πραγματικότητα, σύμφωνα με το Λένιν, γράφει ο Γκορμπατσώφ, ο σοσιαλισμός και η δημοκρατία είναι πράγματα αδιαίρετα. Οι εργαζόμενες μάζες έρχονται στην εξουσία κερδίζοντας δημοκρατικές ελευθερίες» ... «Περεστρόϊκα σημαίνει πρωτοβουλία των μαζών. Είναι η εκτεταμένη ανάπτυξη της δημοκρατίας, της σοσιαλιστικής αυτοδιαχείρισης, η ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας και της δημιουργικής δράσης, η βελτιωμένη τάξη και πειθαρχία». Η συμμετοχική δημοκρατία μαζί με τη διαφάνεια και τον κοινωνικό έλεγχο συνθέτουν αυτό που ο Γκορμπατσώφ ονόμασε: «κοινή συνταγματική δημοκρατία», η οποία προορίζεται να αντικαταστήσει το εβδομηντάχρονο πρότυπο του κρατικού σοσιαλισμού. Οι νέες αυτές δομές πλαισιώνονται από ένα Σύνταγμα που οργανώνει και εγγυάται το κράτος δικαίου, όπως συνέβη με τη συνταγματική αναθεώρηση του 1988. Η μονοπωλιακή κυριαρχία του κόμματος καταργείται συνταγματικά, επέρχεται διαχωρισμός του κόμματος από το κράτος και την κρατική εξουσία, αποκαθίσταται ο ρόλος των Σοβιέτ, ως σωμάτων πολιτικής εξουσίας πάνω στην οποία οικοδομείται η σοσιαλιστική δημοκρατία, αναγνωρίζεται η πολιτική και ιδεολογική πολυφωνία και το δικαίωμα ίδρυσης ενώσεων και κομμάτων. Μια είναι η ιδέα αλλά τρεις οι συνιστώσες που καθοδηγούν τα μεταρρυθμιστικά σχέδια των ανανεωτών: ο ανθρώπινος δημοκρατικός σοσιαλισμός.

6. Η πορεία προς αυτόν το δημοκρατικό και ουμανιστικό σοσιαλισμό είχε σχεδιαστεί να γίνει με την πειθαρχημένη καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος, στις ικανότητες και στον ιστορικό προορισμό του οποίου στήριξε ο Γκορμπατσώφ όλες του τις ελπίδες και ολόκληρη την προσπάθεια. Το κόμμα όμως του Λένιν και του Στάλιν ουδέποτε ενστερνίστηκε πραγματικά τις ιδέες της περεστρόϊκα, ούτε πίστεψε σε αυτές, ούτε βέβαια αγωνίστηκε ποτέ, σαν ένα σώμα, να τις πραγματοποιήσει. Όσο για την κοινωνία και τους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης, αυτοί είδαν αδιάφορα έως καχύποπτα τις μεταρρυθμίσεις και έμειναν απαθείς απέναντι στις επαναστατικές αλλαγές.

Και το ερώτημα ανακύπτει αμείλικτο: πού στηρίζονταν τότε τα μεταρρυθμιστικά σχέδια του Γκορμπατσώφ; Δεν έβλεπε, άραγε, ο ίδιος τις αντιφάσεις της πολιτικής του, και τι έκανε για να τις λύσει;

Προσπάθησε να αλλάξει ένα κόμμα που ήταν πάντα εχθρικό ή αντίθετο στις αλλαγές, να μεταρρυθμίσει ένα κράτος που δεν ήταν δυνατόν να μεταρρυθμιστεί χωρίς να αυτοκαταργηθεί, να αναδιαρθρώσει μια κοινωνία που αντιστεκόταν πεισματικά σε κάθε μεταρρύθμιση από την εποχή του Μ. Πέτρου και της Μ. Αικατερίνης και απέρριπτε κάθε δυτικό εξορθολογισμό και εκσυγχρονισμό. Προσπάθησε, τέλος, να συνταιριάσει την υπερχιλιετή δεσποτική πολιτική παράδοση της Ρωσίας με τις φιλελεύθερες και ατομοκεντρικές αξίες της Δύσης και να εφαρμόσει την πολιτική δημοκρατία σε μια χώρα που δεν γνώρισε ποτέ της θεσμούς αντιπροσωπευτικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και σε ένα λαό που δεν γνώρισε ποτέ του τη συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Δεν είχε, άραγε, προσέξει τα λόγια του Ντοστογιέφσκι, ότι η «ιδέα μιας δημοκρατικής κυβέρνησης στη Ρωσία ήταν κάτι αδιανόητο; Η γη μας δεν είναι καμωμένη ευρωπαϊκά. Αλλά ποιοι σκέφτονται στη Ρωσία τη Δημοκρατία; Ό,τι καλό υπάρχει στη Ρωσία από την εποχή του Μ. Πέτρου ήρθε άνωθεν από το θρόνο, ενώ εκ των κάτω εκφράστηκε πάντα η ξεροκεφαλιά και η άγνοια» (Απολογία).

Αν όμως γνώριζαν τις αντιστάσεις και τα ανυπέρβλητα εμπόδια που θα συναντούσαν οι οπαδοί της περεστρόϊκα, τότε γιατί επιχείρησαν ένα τόσο τιτάνειο έργο; Γιατί ανέλαβαν τον κίνδυνο των μεταρρυθμίσεων και αναδέχθηκαν το ενδεχόμενο της αποτυχίας και της παλινόρθωσης; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι πρόωρη και παρακινδυνευμένη και ίσως προπετής. Στην απάντηση όμως αυτή βρίσκεται *όλο το δράμα και το μεγαλείο της προσωπικότητας του Μ. Γκορμπατσώφ*, γι' αυτό και παρόλα αυτά θα την αποτολμήσουμε.

Δέχθηκε την πρόκληση της ιστορίας και ανέλαβε τις ευθύνες του ως ελεύθερος άνθρωπος και ως ανανεωτής κομμουνιστής. Διότι πίστευε ότι δεν υπήρχε άλλη λύση και ότι αυτό επέβαλλε η αφοσίωσή του στο σοσιαλιστικό ιδεώδες, αυτό απαιτούσε η παράδοση και η τιμή του σοσιαλιστικού κινήματος, αυτό όφειλε να κάνει κάθε ηγέτης που διαθέτει τόλμη και φαντασία και αγωνίζεται για μια δικαιότερη κοινωνία και ένα καλύτερο κόσμο, αυτή την πολιτική όφειλε να ακολουθήσει κάθε κοινωνικός αγωνιστής που θέτει τις ιδέες του πιο πάνω από τους θεσμούς και πιστεύει στη δημιουργική ικανότητα του λαού.

Έμεινε στις επάλξεις και αγωνίστηκε μέχρι τέλους, αντιστάθηκε στο πραξικόπημα παρόλο που είχε διαβλέψει τον κίνδυνο της δικτατορίας και είχε προειδοποιήσει τους συμπατριώτες του για την επερχόμενη κατάρρευση, αν δεν συνειδητοποιούσαν την αναγκαιότητα της αλλαγής του συστήματος και δεν αγωνίζονταν γι' αυτήν. Η κατάρρευση δεν ήταν για τον Γκορμπατσώφ αναπόφευκτη ούτε μοιραία, ήταν απλώς προβλέψιμη ως ενδεχόμενη εξέλιξη και άρα ανατρέψιμη.

Αναδέχθηκε τον κίνδυνο να γίνει από δημιουργός της ιστορίας θύμα της, γιατί αυτό είναι το τίμημα της ελευθερίας του ανθρώπου. Έπραξε το καθήκον του τάσσοντας τον εαυτό του να φυλάττει Θερμοπύλες μαζί με τους συντρόφους της «περεστρόϊκα» και τους κομμουνιστές της ανανέωσης όλου του κόσμου. Γι' αυτό, όπως θα έλεγε ο ποιητής,

«Τιμή σ' εκείνους που στην ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτέ από το χρέος μη κινούντες.
.....
Και περισσότερη τιμή τους πρέπει
όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος,
κ' οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε.

Και οι Μήδοι διάβηκαν και άλωσαν τη φημισμένη πόλη. Ένα κεφάλαιο της παγκόσμιας ιστορίας έκλεισε. Η ιστορία όμως δεν τελείωσε, ούτε η συμβολή σε αυτήν του Μ. Γκορμπατσώφ.